

Appendix

Inhoudsopgave

- 1 Overzicht van de historische ontwikkeling van het Latijn · 1162
- 2 De uitspraak van het Latijn · 1163
- 3 Overzicht van declinaties en conjugaties · 1165
 - 3.1 Declinatie van substantieven · 1165
 - 3.2 Declinatie van adjectieven · 1167
 - 3.3 Declinatie van pronomina · 1169
 - 3.4 Conjugatie van regelmatige werkwoorden · 1172
 - 3.4.1 Eerste conjugatie · 1172
 - 3.4.2 Tweede conjugatie · 1174
 - 3.4.3 Derde conjugatie · 1175
 - 3.4.4 Vierde conjugatie · 1176
 - 3.4.5 Gemene conjugatie (de *capio* groep) · 1177
 - 3.5 Conjugatie van enkele onregelmatige werkwoorden · 1177
 - 3.5.1 *sum* · 1177
 - 3.5.2 *fero* · 1178
 - 3.5.3 *volo, nolo, malo* · 1179
 - 3.5.4 *eo* · 1180
- 4 Telwoorden · 1181
- 5 Maten en gewichten · 1183
- 6 De Romeinse kalender · 1184
- 7 De acht windstreken · 1185
- 8 Beknopt overzicht van de Romeinse geschiedenis · 1186

1 Overzicht van de historische ontwikkeling van het Latijn

De Latijnse taal (*lingua Latīna*) is genoemd naar de *Latīni*, de inwoners van de streek *Latium* in Centraal-Italië, nu Lazio genoemd, waarin de stad Rome (*Rōma*) is gelegen. De vroegste schriftelijke overblijfselen van de Latijnse taal dateren uit een tijd na de traditionele stichtingsdatum van Rome (21 april 753 v. Chr.). De oudste in Rome gevonden tekst dateert uit het eind van de 6de eeuw v. Chr., een zgn. *CIPRUS*, gevonden onder de *lapis niger* op het *FORUM ROMANUM*. De grote stroom begint echter pas vanaf de 3de eeuw v. Chr. Literaire teksten bezitten we vanaf ca. 250 v. Chr. Deze vroege teksten wijken in taalkundig opzicht sterk af van wat gewoonlijk het ‘klassiek Latijn’ wordt genoemd, dat wil zeggen het literaire Latijn zoals gebruikt door auteurs als Gaius Julius Caesar en Marcus Tullius Cicero (1ste eeuw v. Chr.).

Begonnen als taal van een betrekkelijk kleine groep mensen is het Latijn in de Oudheid gaandeweg geworden tot de voertaal van (globaal) heel Zuid- en West-Europa en westelijk Noord-Afrika. Het is de basis geweest voor de huidige Romaanse talen. Na de periode van expansie van het Romeinse Rijk en van stabilisering van de in bezit genomen gebieden ontstond er een toenemende druk van Germaanse en Slavische volkeren van buiten het rijk. Kort na 400 n. Chr. gaven de Romeinen Engeland op. In 410 werd Rome geplunderd door de Visigoten onder Alarik. In dezelfde tijd drongen de Vandalen door tot in Spanje en Afrika. In 476 viel het (West-)Romeinse Rijk. Dit betekende niet dat de Romeinse beschaving meteen ten einde kwam. De binnengevallen stammen namen van de superieure Romeinse cultuur over wat ze gebruiken konden. Een niet onaanzienlijk aantal heidense en christelijke auteurs zette de klassieke literaire traditie voort en ook in andere opzichten is er sprake van continuering van het Romeinse cultuurgoed. Het Latijn bleef bovendien in gebruik als taal van de kerk en de theologie, als taal van de administratieve en juridische documenten, en als weten-

schappelijke voertaal. De ineenstorting van het Romeinse Rijk, samengaand met het wegvallen van de bestuurlijke eenheid en het ineenstorten van het onderwijsstelsel, bracht uiteindelijk een diversificatie en verzelfstandiging van de verschillende delen van het Rijk met zich mee. Dat gold ook voor de manier waarop het Latijn zich ontwikkelde. Het ‘echte’ Latijn werd een tweede taal, een ‘geleerden’taal. Het eerste document in de Franse taal dateert van 842 (*EDEN VAN STRAATSBURG*).

De vorm van het geschreven Latijn van de vroege Middeleeuwen week in meerdere of mindere mate af van het klassieke Latijn. Dit was afhankelijk van diverse factoren: de mate van scholing van de auteurs, de invloed van ambtelijk en kerkelijk jargon en de invloed van de volkstaal. In Frankrijk heeft o.a. Karel de Grote veel gedaan om het gesproken en geschreven Latijn weer meer op het klassieke Latijn te laten lijken. In de scholen, die weer in ere werden hersteld, werd Latijn in een zo ‘zuiver’ mogelijke vorm onderwezen. Voor de continuering van het Latijn en de overdracht van de Latijnse literatuur is deze zogenaamde *KAROLINGISCHE RENAISSANCE* van groot belang geweest. Door dit soort activiteiten werd anderzijds het besef van het verschil tussen volkstaal en Latijn geaccentueerd. Het Latijn ging fungeren als de tweede taal naast de volkstaal en werd als zodanig aan de behoefte van de communicatie aangepast, vooral op het punt van de woordenschat. Deze ‘tweede taal’ fungeerde o.a. als internationale geleerdentaal, maar ook als taal van het recht en van de poëzie. De latere humanisten herontdekten niet alleen de waarde van de klassieke Oudheid in zijn algemeenheid, maar conformeerden zich ook (opnieuw) aan de normen van het klassieke Latijn. Deze fase van het Latijn (*HUMANISTENLATIJN* of *NEOLATIJN*) kende in Nederland zijn hoogtepunt in de 16de en 17de eeuw. Maar ook nu nog wordt het Latijn gebruikt, bijvoorbeeld in (geleerden)poëzie en uiteraard in de rooms-katholieke kerk.

2 De uitspraak van het Latijn

2.1 De klanken

Hieronder volgen enkele regels voor de uitspraak van de klanken in de klassieke periode (ten tijde van Caesar en Cicero).

a) klinkers (vocalen):

In het klassieke Latijn bestond er een oppositie tussen lange en korte klinkers, die in het schrift niet tot uitdrukking komt (zie beneden). Dit onderscheid is van wezenlijk belang voor het woordaccent (zie § 2.2) en voor de metriek. De klankwaarde van deze klinkers was

ongeveer als hieronder aangegeven:

ā	als in Ned.	baar	ō	als in Ned.	boos
a	als in Ned.	bad	o	als in Ned.	bod
ē	als in Ned.	beer	ū	als in Ned.	boer
e	als in Ned.	bed	u	als in Ned.	hoed
ī	als in Ned.	bier			
i	als in Ned.	bit			

b) tweeklanken (diftongen):

ae ongeveer als in *mais*, bijvoorbeeld *Caesar*. Al in de tijd van Caesar en Cicero spraken sommige taalgebruikers een open ē uit, als in Ned. *blèren*.
au als in Ned. *koud*. Ook hier kwam al ten tijde van Cicero de uitspraak als lange

open o voor (ō), als in Ned. uitroep *ōh*, bijvoorbeeld *applaudo* ('ik juich toe').
oe als in Eng. *moist*.
ui als in Ned. *foei*.
eu meestal uitgesproken als in Ned. *ui*, maar beter [ew].

Of het Latijn nog een klank /ū/ (uitgesproken als [u] in muziek) kende, is niet zeker.

c) medeklinkers (consonanten):

p als in Ned. *peer*
b als in Ned. *beer*
t als in Ned. *teer*
d als in Ned. *deerlijk*
k als in Ned. *keer*
g als in Frans *garçon*
k^w (gespeld qu)
als in Eng. *quick*,
als in Ital. *quando*
g^w (gespeld gu)
als in Ital. *guardare*

m als in Ned. *maar*
n als in Ned. *naar*
l als in Ned. *lief/loef*
r als in Ned. *rollende r*
(niet: *brouw 'r'*)
f als in Ned. *fiets*
s als in Ned. *sap, stem*
j (gespeld i)
als in Ned. *jas*
w (gespeld v)
als in Eng. *William*

2.2 Het schrift

Het Latijnse alfabet bevatte vanaf ca. het begin van onze jaartelling de volgende letters:

A	E	I	O	V
B	D	G		
P	T	C K Q		
M	N			
F	S	H		
L	R			
X	Y	Z		

De tekens die in de klassieke periode vooral op officiële inscripties maar ook in handschriften werden gebruikt lijken het meest op onze hoofdletters. Een onderscheid tussen hoofd- en kleine letters werd niet gemaakt. Naast dit schrift

werd o.a. voor particuliere correspondentie, maar later ook voor boekproductie een 'lopend' ('cursief') schrift ontwikkeld. Onze kleine letters zijn voornamelijk afgeleid van latere versies van een lopend schrift.

De letters corresponderen – zoals in veel talen – niet precies met de eerder beschreven klanken en soms worden combinaties van letters gebruikt. Twee voorbeelden:

1. Lange en korte vocalen worden in het klassieke Latijn weergegeven met hetzelfde teken: *MALUS* = *mālus* ('appelboom') en *malus* ('slecht').
2. De I en V worden zowel gebruikt voor de (lange en korte) vocalen /i/ en /u/ als voor de semivocalen /j/ en /w/. Aparte tekens voor /j/ en /w/, nl. j en v, dateren uit de 16de eeuw. In de meeste moderne teksten wordt de i nog steeds gebruikt voor de klinker en semivocaal, maar wordt wel de u van de v onderscheiden. Dat gebeurt ook in dit woordenboek.

2.3 De klemtoon

Anders dan in het Nederlands en het Frans is de klemtoon (het woordaccent) in een woord niet gebonden aan een vaste lettergreep. In het woord *imperator* ('aanvoerder') rust de klemtoon op de lettergreep *rā*. In de bijbehorende meervoudsvorm *imperatorēs* op de lettergreep *tō*. In beide gevallen gaat het om de voorlaatste lettergreep met een lange klinker. Bij drie- en meerlettergrepige woorden waarvan de voorlaatste lettergreep

kort is valt de klemtoon op de voorvoorlaatste lettergreep. Het is dus *óculus* 'oog' met een korte o, *ótium* 'rust' met een lange o, *Océānus* 'oceaan' en *basílica* 'markthal'. Bij tweelettergrepige woorden valt de klemtoon altijd op de voorlaatste (= eerste) lettergreep: zo dus bij *páter* 'vader' met een korte a en *máter* 'moeder' met een lange ā. Bij meerlettergrepige woorden kan het accent in elk geval nooit op de laatste lettergreep vallen.

2.4 De moderne uitspraak

De moderne uitspraak is een ratjetoe. Afgezien van de invloed van de moedertaal op de uitspraak van het Latijn in de verschillende landen is er een aantal bewuste tendensen.

1. Allereerst is er de Italiaans-katholieke uitspraak. Het meest opvallend daarin is de 'zachte' uitspraak van de /k/ (geschreven c) als [tsj] en van de /g/ als [dzj], bijvoorbeeld:

caelum [kailoem] uitspraak: [tsjéloem] ('hemel'), vgl. Italiaans *cielo*, *Cesare*.

genus [gènoes] uitspraak: [dzjénoes] ('geslacht'), vgl. Italiaans *genere*.

2. In de Nederlandse standaarduitspraak wordt de /k/ hard uitgesproken voor a, o en u, maar als [s] voor i, e en ae, bijvoorbeeld:

Cicero [Kiekeroo] uitspraak: [Sieseroo], vgl. Frans *Cicéron*.

De /ae/ wordt vaak als [ee] uitgesproken, bijvoorbeeld *caelum* [kailoem] uitspraak: [seelum].

3 Overzicht van declinaties en conjugaties

3.1 Declinatie van substantieven

Eerste declinatie: a-stammen

	sing.	plur.
nom.	ros-a	ros-ae
gen.	ros-ae	ros-ārum
dat.	ros-ae	ros-īs
acc.	ros-am	ros-ās
abl.	ros-ā	ros-īs

(‘roos’)

Tweede declinatie: o-stammen

	sing.	plur.		sing.	plur.
nom.	domin-us	domin-ī	nom.	templ-um	templ-a
gen.	domin-ī	domin-ōrum	gen.	templ-ī	templ-ōrum
dat.	domin-ō	domin-īs	dat.	templ-ō	templ-īs
acc.	domin-um	domin-ōs	acc.	templ-um	templ-a
abl.	domin-ō	domin-īs	abl.	templ-ō	templ-īs
voc.	domin-e				

(‘meester’) (‘tempel’)

N.B. alleen bij de *dominus*-declinatie komt in het enkelvoud een aparte aanspreekvorm (*vocativus*) voor. Bij eigennamen op *-ius* is de *vocativus* *-ī*. Zo ook *filī* (‘zoon’).

afwijkende o-stammen

	sing.	plur.		sing.	plur.
nom.	puer	puer-ī	nom.	ager	agr-ī
gen.	puer-ī	puer-ōrum	gen.	agr-ī	agr-ōrum

(‘jongen’) (‘akker’)

Derde declinatie: consonantstammen

	sing.	plur.		sing.	plur.
nom.	dux	duc-ēs	nom.	opus	oper-a
gen.	duc-is	duc-um	gen.	oper-is	oper-um
dat.	duc-ī	duc-ibus	dat.	oper-ī	oper-ibus
acc.	duc-em	duc-ēs	acc.	opus	oper-a
abl.	duc-e	duc-ibus	abl.	oper-e	oper-ibus
	(‘leider’)			(‘werk’)	

i-stammen

	sing.	plur.		sing.	plur.
nom.	turr-is	turr-ēs	nom.	mar-e	mar-ia
gen.	turr-is	turr-ium	gen.	mar-is	mar-ium
dat.	turr-ī	turr-ibus	dat.	mar-ī	mar-ibus
acc.	turr-im	turr-is (ēs)	acc.	mar-e	mar-ia
abl.	turr-ī	turr-ibus	abl.	mar-ī	mar-ibus
	(‘toren’)			(‘zee’)	

gemengde declinatie

	sing.	plur.		sing.	plur.		sing.	plur.
nom.	cīv-is	cīv-ēs	nom.	urb-s	urb-ēs	nom.	os	oss-a
gen.	cīv-is	cīv-ium	gen.	urb-is	urb-ium	gen.	oss-is	oss-ium
dat.	cīv-ī	cīv-ibus	dat.	urb-ī	urb-ibus	dat.	oss-ī	oss-ibus
acc.	cīv-em	cīv-ēs/īs	acc.	urb-em	urb-ēs	acc.	os	oss-a
abl.	cīv-e	cīv-ibus	abl.	urb-e	urb-ibus	abl.	oss-e	oss-ibus
	(‘burger’)			(‘stad’)			(‘bot’)	

Vierde declinatie: u-stammen

	sing.	plur.		sing.	plur.
nom.	man-us	man-ūs	nom.	corn-ū	corn-ua
gen.	man-ūs	man-uum	gen.	corn-ūs	corn-uum
dat.	man-ūī/ū	man-ibus	dat.	corn-ū	corn-ibus
acc.	man-um	man-ūs	acc.	corn-ū	corn-ua
abl.	man-ū	man-ibus	abl.	corn-ū	corn-ibus
	(‘hand’)			(‘hoorn’)	

Vijfde declinatie: ē-stammen

	sing.	plur.
nom.	dī-ēs	dī-ēs
gen.	dī-eī	dī-ērum
dat.	dī-eī	dī-ēbus
acc.	dī-em	dī-ēs
abl.	dī-ē	dī-ēbus
	(‘dag’)	

3.2 Declinatie van adjectieven

3.2.1 Adjectieven van de eerste en tweede declinatie

a. adjectieven op -us, -a, -um (bonus ‘goed’)

	sing.			plur.		
	masc.	fem.	n.	masc.	fem.	n.
nom.	bon-us	bon-a	bon-um	bon-ī	bon-ae	bon-a
gen.	bon-ī	bon-ae	bon-ī	bon-ōrum	bon-ārum	bon-ōrum
dat.	bon-ō	bon-ae	bon-ō	bon-īs	bon-īs	bon-īs
acc.	bon-um	bon-am	bon-um	bon-ōs	bon-ās	bon-a
abl.	bon-ō	bon-ā	bon-ō	bon-īs	bon-īs	bon-īs
voc.	bon-e					

b. adjectieven op -er, -(e)ra, -(e)rum (liber ‘vrij’ en pulcher ‘mooi’)

	sing.			plur.		
	masc.	fem.	n.	masc.	fem.	n.
nom.	liber	liber-a	liber-um	liber-ī	liber-ae	liber-a
gen.	liber-ī	liber-ae	liber-ī	liber-ōrum	liber-ārum	liber-ōrum
dat.	liber-ō	liber-ae	liber-ō	liber-īs	liber-īs	liber-īs
acc.	liber-um	liber-am	liber-um	liber-ōs	liber-ās	liber-a
abl.	liber-ō	liber-ā	liber-ō	liber-īs	liber-īs	liber-īs

	sing.			plur.		
	masc.	fem.	n.	masc.	fem.	n.
nom.	pulcher	pulchr-a	pulchr-um	pulchr-ī	pulchr-ae	pulchr-a
gen.	pulchr-ī	pulchr-ae	pulchr-ī	pulchr-ōrum	pulchr-ārum	pulchr-ōrum
dat.	pulchr-ō	pulchr-ae	pulchr-ō	pulchr-īs	pulchr-īs	pulchr-īs
acc.	pulchr-um	pulchr-am	pulchr-um	pulchr-ōs	pulchr-ās	pulchr-a
abl.	pulchr-ō	pulchr-ā	pulchr-ō	pulchr-īs	pulchr-īs	pulchr-īs

3.2.2 Adjectieven van de derde declinatie

a. adjectieven met een abl. sing. op -ī (ācer 'scherp', gravis 'zwaar', atrōx 'gruwelijk')

	sing.			plur.		
	masc.	fem.	n.	masc.	fem.	n.
nom.	ācer	ācr-is	ācr-e	ācr-ēs	ācr-ēs	ācr-ia
gen.	ācr-is	ācr-is	ācr-is	ācr-ium	ācr-ium	ācr-ium
dat.	ācr-ī	ācr-ī	ācr-ī	ācr-ibus	ācr-ibus	ācr-ibus
acc.	ācr-em	ācr-em	ācr-e	ācr-ēs	ācr-ēs	ācr-ia
abl.	ācr-ī	ācr-ī	ācr-ī	ācr-ibus	ācr-ibus	ācr-ibus

	sing.			plur.		
	masc.	fem.	n.	masc.	fem.	n.
nom.	grav-is	grav-is	grav-e	grav-ēs	grav-ēs	grav-ia
gen.	grav-is	grav-is	grav-is	grav-ium	grav-ium	grav-ium
dat.	grav-ī	grav-ī	grav-ī	grav-ibus	grav-ibus	grav-ibus
acc.	grav-em	grav-em	grav-e	grav-ēs	grav-ēs	grav-ia
abl.	grav-ī	grav-ī	grav-ī	grav-ibus	grav-ibus	grav-ibus

	sing.			plur.		
	masc.	fem.	n.	masc.	fem.	n.
nom.	atrōx	atrōx	atrōx	atrōc-ēs	atrōc-ēs	atrōc-ia
gen.	atrōc-is	atrōc-is	atrōc-is	atrōc-ium	atrōc-ium	atrōc-ium
dat.	atrōc-ī	atrōc-ī	atrōc-ī	atrōc-ibus	atrōc-ibus	atrōc-ibus
acc.	atrōc-em	atrōc-em	atrōx	atrōc-ēs	atrōc-ēs	atrōc-ia
abl.	atrōc-ī	atrōc-ī	atrōc-ī	atrōc-ibus	atrōc-ibus	atrōc-ibus

b. adjectieven met een abl. sing. op -e (comparatieven, bv. altior 'hoger'; verder dives 'rijk', pauper 'arm', vetus 'oud'; ook de participiumvormen van het praesens als ze gebruikt worden in een ablativus absolutus)

	sing.			plur.		
	masc.	fem.	n.	masc.	fem.	n.
nom.	altior	altior	altius	altiōr-ēs	altiōr-ēs	altiōr-ia
gen.	altiōr-is	altiōr-is	altiōr-is	altiōr-ium	altiōr-ium	altiōr-ium
dat.	altiōr-ī	altiōr-ī	altiōr-ī	altiōr-ibus	altiōr-ibus	altiōr-ibus
acc.	altiōr-em	altiōr-em	altius	altiōr-ēs	altiōr-ēs	altiōr-ia
abl.	altiōr-e	altiōr-e	altiōr-e	altiōr-ibus	altiōr-ibus	altiōr-ibus

	sing.			plur.		
	masc.	fem.	n.	masc.	fem.	n.
nom.	vetus	vetus	vetus	veter-ēs	veter-ēs	veter-a
gen.	veter-is	veter-is	veter-is	veter-um	veter-um	veter-um
dat.	veter-ī	veter-ī	veter-ī	veter-ibus	veter-ibus	veter-ibus
acc.	veter-em	veter-em	vetus	veter-ēs	veter-ēs	veter-a
abl.	veter-e	veter-e	veter-e	veter-ibus	veter-ibus	veter-ibus

3.3 Declinatie van pronomina

Pronomina personalia - Persoonlijke voornaamwoorden

	sing.		plur.	
	1e persoon	2e persoon	1e persoon	2e persoon
nom.	ego 'ik'	tū 'jij, u'	nōs 'wij'	vōs 'jullie, u'
gen.	meī	tuī	nostrum, nostrī	vestrum, vestrī
dat.	mihi	tibi	nōbis	vōbis
acc.	mē	tē	nōs	vōs
abl.	mē	tē	nōbis	vōbis

	sing.			plur.		
	3e persoon			3e persoon		
nom.	is 'hij'	ea 'zij'	id 'het'	ei, ii 'zij'	eae 'zij'	ea 'zij'
gen.	eius	eius	eius	eōrum	eārum	eōrum
dat.	eī	eī	eī	eīs, iīs, īs	eīs, iīs, īs	eīs, iīs, īs
acc.	eum	eam	id	eōs	eās	ea
abl.	eō	eā	eō	eīs, iīs, īs	eīs, iīs, īs	eīs, iīs, īs

Pronomen reflexivum - Wederkerend voornaamwoord

gen.	suī
dat.	sibi
acc.	sē, sēsē
abl.	sē, sēsē

laudat eum, eam, eōs, eās	'hij prijst hem, haar, hen'
laudat sē	'hij prijst zich, zij prijst zich'
laudant sē	'zij prijzen zich'

Pronomina possessiva - Bezittelijke voornaamwoorden

	masc.	fem.	n.	
meus	mea	meum		'mijn'
tuus	tua	tuum		'jouw, uw'
noster	nostra	nostrum		'onze, ons'
vester	vestra	vestrum		'jullie, uw'
suus	sua	suum		'zijn (eigen), haar (eigen), hun (eigen)'

Pronomina demonstrativa - Aanwijzende voornaamwoorden

hic, haec, hoc 'deze, dit (hier bij mij)
 iste, ista, istud 'die, dat (daar bij jou)
 ille, illa, illud 'die, dat (daar bij hem, ginds)

	sing.			plur.		
	masc.	fem.	n.	masc.	fem.	n.
nom.	hic	haec	hoc	hī	hae	haec
gen.	huius	huius	huius	hōrum	hārum	hōrum
dat.	huic	huic	huic	hīs	hīs	hīs
acc.	hunc	hanc	hoc	hōs	hās	haec
abl.	hōc	hāc	hōc	hīs	hīs	hīs

	sing.			plur.		
	masc.	fem.	n.	masc.	fem.	n.
nom.	ille	illa	illud	illī	illae	illa
gen.	illius	illius	illius	illōrum	illārum	illōrum
dat.	illī	illī	illī	illis	illis	illis
acc.	illum	illam	illud	illōs	illās	illa
abl.	illō	illā	illō	illis	illis	illis

Iste wordt verbogen zoals ille.

Pronomina determinativa - Bepalende voornaamwoorden

De bepalende voornaamwoorden zijn:

is, ea, id 'deze (die), dit (dat), degene (datgene)' Voor declinatie zie hierboven
 ipse, ipsa, ipsum 'zelf' De declinatie is als die van ille (zie hierboven), behalve nom. en acc. neutrum: ipsum
 idem, eadem, idem 'dezelfde, hetzelfde'

Declinatie van ipse

	sing.			plur.		
	masc.	fem.	n.	masc.	fem.	n.
nom.	ipse	ipsa	ipsum	ipsī	ipsae	ipsa
gen.	ipsius	ipsius	ipsius	ipsōrum	ipsārum	ipsōrum
dat.	ipsī	ipsī	ipsī	ipsis	ipsis	ipsis
acc.	ipsum	ipsam	ipsum	ipsōs	ipsās	ipsa
abl.	ipsō	ipsā	ipsō	ipsis	ipsis	ipsis

Declinatie van *idem*

	sing.			plur.		
	masc.	fem.	n.	masc.	fem.	n.
nom.	idem	eadem	idem	eīdem	eaedem	eadem
gen.	eiusdem	eiusdem	eiusdem	eōrundem	eārundem	eōrundem
dat.	eīdem	eīdem	eīdem	eīs(iīs, īs)dem	eīs(iīs, īs)dem	eīs(iīs, īs)dem
acc.	eundem	eandem	idem	eōsdem	eāsdem	eadem
abl.	eōdem	eādem	eōdem	eīs(iīs, īs)dem	eīs(iīs, īs)dem	eīs(iīs, īs)dem

Pronomen relativum - Betrekkelijk voornaamwoord

	sing.			plur.		
	masc.	fem.	n.	masc.	fem.	n.
nom.	quī	quae	quod	quī	quae	quae
gen.	cuius	cuius	cuius	quōrum	quārum	quōrum
dat.	cui	cui	cui	quībus	quībus	quībus
acc.	quem	quam	quod	quōs	quās	quae
abl.	quō	quā	quō	quībus	quībus	quībus

Pronomen interrogativum - Vragend voornaamwoord

	sing.			plur.		
	masc.	fem.	n.	masc.	fem.	n.
nom.	quis	quae	quid	quī	quae	quae
gen.	cuius	cuius	cuius	quōrum	quārum	quōrum
dat.	cui	cui	cui	quībus	quībus	quībus
acc.	quem	quam	quid	quōs	quās	quae
abl.	quō	quā	quō	quībus	quībus	quībus

3.4 Conjugatie van de regelmatige werkwoorden

3.4.1 Eerste conjugatie

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	laudō	laude·m	laudā	laudā·re	laudā·ns -antis
	laudā·s	laudē·s			
	laudā·t	laude·t	laudā·te		
	laudā·mus	laudē·mus			
	laudā·tis	laudē·tis			
laudā·nt	laude·nt				
Imperfectum	laudā·ba·m	laudā·re·m			
	laudā·bā·s	laudā·rē·s			
	laudā·ba·t	laudā·re·t			
	laudā·bā·mus	laudā·rē·mus			
	laudā·bā·tis	laudā·rē·tis			
laudā·ba·nt	laudā·re·nt				
Futurum	laudā·bō			laudā·tūrus	laudā·
	laudā·bi·s			-a, -um	tūrus
	laudā·bi·t			esse	-a, -um
	laudā·bi·mus				
	laudā·bi·tis				
laudā·bu·nt					
Perfectum	laudāv·ī	laudāv·eri·m		laudāv·isse	
	laudāv·istī	laudāv·eri·s			
	laudāv·it	laudāv·eri·t			
	laudāv·imus	laudāv·eri·mus			
	laudāv·istis	laudāv·eri·tis			
laudāv·ērunt	laudāv·eri·nt				
Plq.pf.	laudāv·era·m	laudāv·isse·m			
	laudāv·erā·s	laudāv·isse·s			
	laudāv·era·t	laudāv·isse·t			
	laudāv·erā·mus	laudāv·isse·mus			
	laudāv·erā·tis	laudāv·isse·tis			
laudāv·era·nt	laudāv·isse·nt				
Futurum exactum	laudāv·er·ō				
	laudāv·eri·s				
	laudāv·eri·t				
	laudāv·eri·mus				
	laudāv·eri·tis				
laudāv·eri·nt					

Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	laudo·r	laude·r		laudā·rī	
	laudā·ris	laudē·ris	hortā·re		
	laudā·tur	laudē·tur			
	laudā·mur	laudē·mur			
	laudā·minī	laudē·minī	hortā·minī		
	lauda·ntur	laude·ntur			
Imperfectum	laudā·ba·r	laudā·re·r			
	laudā·bā·ris	laudā·rē·ris			
	laudā·bā·tur	laudā·rē·tur			
	laudā·bā·mur	laudā·rē·mur			
	laudā·bā·minī	laudā·rē·minī			
	laudā·ba·ntur	laudā·re·ntur			
Futurum (simplex)	laudā·bo·r			laudā·tum ī·rī	
	laudā·be·ris				
	laudā·bi·tur				
	laudā·bi·mur				
	laudā·bi·minī				
	laudā·bu·ntur				
Perfectum	laudā·tus sum	laudā·tus sim		laudā·tus	laudā·tus
	-a, -um es	-a, -um sīs		-a, -um	-a, -um
	est	sit		esse	
	laudā·tī sumus	laudā·tī sīmus			
	-ae, -a estis	-ae, -a sītis			
	sunt	sint			
Plq.pf.	laudā·tus eram	laudā·tus essem			
	-a, -um erās	-a, -um essēs			
	erat	esset			
	laudā·tī erāmus	laudā·tī essēmus			
	-ae, -a erātis	-ae, -a essētis			
	erant	essent			
Futurum exactum	laudā·tus erō				
	-a, -um eris				
	erit				
	laudā·tī erimus				
	-ae, -a eritis				
	erunt				

3.4.2 Tweede conjugatie

Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	dēle·ō	dēle·a·m		dēle·re	dēle·ns
	dēle·s	dēle·ā·s	dēle		-entis
	dēle·t	dēle·a·t			
	dēle·mus	dēle·ā·mus			
	dēle·tis	dēle·ā·tis	dēle·te		
	dēle·nt	dēle·a·nt			
Imperfectum	dēle·ba·m	dēle·re·m			
	dēle·bā·s	dēle·rē·s			
	dēle·ba·t	dēle·re·t			
	dēle·bā·mus	dēle·rē·mus			
	dēle·bā·tis	dēle·rē·tis			
	dēle·ba·nt	dēle·re·nt			
Futurum (simplex)	dēle·bo			dēle·tūrus	dēle·tūrus
	dēle·bi·s			-a, -um	-a, -um
	dēle·bi·t			esse	
	dēle·bi·mus				
	dēle·bi·tis				
	dēle·bu·nt				
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	
Praesens	dēle·or	dēle·a·r		dēle·rī	
	dēle·ris	dēle·ā·ris	miserē·re		
	dēle·tur	dēle·ā·tur			
	dēle·mur	dēle·ā·mur			
	dēle·minī	dēle·ā·minī	miserē·minī		
	dēle·ntur	dēle·a·ntur			
Imperfectum	dēle·ba·r	dēle·re·r			
	dēle·bā·ris	dēle·rē·ris			
	dēle·bā·tur	dēle·rē·tur			
	dēle·bā·mur	dēle·rē·mur			
	dēle·bā·minī	dēle·rē·minī			
	dēle·ba·ntur	dēle·re·ntur			
Futurum (simplex)	dēle·bo·r			dēle·tum ī·rī	
	dēle·be·ris				
	dēle·bi·tur				
	dēle·bi·mur				
	dēle·bi·minī				
	dēle·bu·ntur				

Voor de uitgangen van de voltooide tijden zie p. 1172.

3.4.3 Derde conjugatie

Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	vinc-ō	vinc-a-m		vinc-e-re	vinc-ē-ns
	vinc-i-s	vinc-ā-s	vinc-e		-entis
	vinc-i-t	vinc-a-t			
	vinc-i-mus	vinc-ā-mus			
	vinc-i-tis	vinc-ā-tis	vinc-i-te		
	vinc-u-nt	vinc-a-nt			
Imperfectum	vinc-ēba-m	vinc-e-re-m			
	vinc-ēba-s	vinc-e-rē-s			
	vinc-ēba-t	vinc-e-re-t			
	vinc-ēba-mus	vinc-e-rē-mus			
	vinc-ēba-tis	vinc-e-rē-tis			
	vinc-ēba-nt	vinc-e-re-nt			
Futurum (simplex)	vinc-a-m			victūrus	victūrus
	vinc-ē-s			-a, -um	-a, -um
	vinc-e-t			esse	
	vinc-ē-mus				
	vinc-ē-tis				
	vinc-e-nt				
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	
Praesens	vinc-or	vinc-a-r		vinc-ī	
	vinc-e-ris	vinc-ā-ris	proficisc-e-re		
	vinc-i-tur	vinc-ā-tur			
	vinc-i-mur	vinc-ā-mur			
	vinc-i-minī	vinc-ā-minī	proficisc-i-minī		
	vinc-u-ntur	vinc-a-ntur			
Imperfectum	vinc-ē-ba-r	vinc-e-re-r			
	vinc-ē-bā-ris	vinc-e-rē-ris			
	vinc-ē-bā-tur	vinc-e-rē-tur			
	vinc-ē-bā-mur	vinc-e-rē-mur			
	vinc-ē-bā-minī	vinc-e-rē-minī			
	vinc-ē-ba-ntur	vinc-e-re-ntur			
Futurum (simplex)	vinc-a-r			vic-tum ī-rī	
	vinc-ē-ris				
	vinc-ē-tur				
	vinc-ē-mur				
	vinc-ē-minī				
	vinc-e-ntur				

Voor de uitgangen van de voltooide tijden zie p. 1172.

3.4.4 Vierde conjugatie

Onvoltooide tijden

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	audi-ō	audi-a-m	audi	audi-re	audi-ē-ns -entis
	audi-s	audi-ā-s			
	audi-t	audi-a-t	audi-te		
	audi-mus	audi-ā-mus			
	audi-tis	audi-ā-tis			
audi-u-nt	audi-a-nt				
Imperfectum	audi-ēba-m	audi-re-m			
	audi-ēbā-s	audi-rē-s			
	audi-ēba-t	audi-re-t			
	audi-ēbā-mus	audi-rē-mus			
	audi-ēbā-tis	audi-rē-tis			
	audi-ēba-nt	audi-re-nt			
Futurum (simplex)	audi-a-m			audi-tūrus	audi-tūrus
	audi-ē-s			-a, -um	-a, -um
	audi-e-t			esse	
	audi-ē-mus				
	audi-ē-tis				
audi-e-nt					
Passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	
Praesens	audi-or	audi-a-r	partī-re	audi-rī	
	audi-ris	audi-ā-ris			
	audi-tur	audi-ā-tur	partī-mini		
	audi-mur	audi-ā-mur			
	audi-mini	audi-ā-mini			
audi-u-ntur	audi-a-ntur				
Imperfectum	audi-ēba-r	audi-re-r			
	audi-ēbā-ris	audi-rē-ris			
	audi-ēbā-tur	audi-rē-tur			
	audi-ēbā-mur	audi-rē-mur			
	audi-ēbā-mini	audi-rē-mini			
	audi-ēba-ntur	audi-re-ntur			
Futurum (simplex)	audi-a-r			audi-tum	
	audi-ē-ris			ī-rī	
	audi-ē-tur				
	audi-ē-mur				
	audi-ē-mini				
audi-e-ntur					

Voor de uitgangen van de voltooide tijden zie p. 1172.

3.4.5 Gemengde conjugatie (de capiō groep)

Een aantal werkwoorden gedraagt zich gedeeltelijk als werkwoorden van de audio-groep, maar in een klein aantal vormen als de vinco-groep. In de lemmata in het woordenboek blijkt dat uit de vorm van de infinitivus (capere).

3.5 De conjugatie van enkele onregelmatige werkwoorden

3.5.1. *sum, esse, fuī, part. fut. futūrus* 'zijn'

	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	sum es est sumus estis sunt	sim sīs sit sīmus sītis sint	es este	esse	
Imperfectum	eram erās erat erāmus erātis erant	essem (of forem) essēs esset essēmus essētis essent			
Futurum (simplex)	erō eris erit erimus eritis erunt		estō estō estōte suntō	futūrus -a, -um esse of fore	futūrus -a, -um

3.5.2. *ferō, ferre, tūli, lātum* ‘dragen’, ‘brenge

Activum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	<i>ferō</i>	<i>feram</i>		<i>ferre</i>	<i>ferēns</i>
	<i>fers</i>	<i>ferās</i>	<i>fer</i>		<i>-entis</i>
	<i>fert</i>	<i>ferat</i>			
	<i>ferimus</i>	etc.	<i>ferite</i>		
	<i>fertis</i>				
<i>ferunt</i>					
Imperfectum	<i>ferēbam</i>	<i>ferrem</i>			
	<i>ferēbās</i>	<i>ferrēs</i>			
	etc.	etc.			
Futurum (simplex)	<i>feram</i>			<i>lāturus</i>	<i>lāturus</i>
	<i>ferēs</i>		<i>fertō</i>	<i>-a, -um</i>	<i>-a, -um</i>
	etc.		<i>fertō</i>	<i>esse</i>	
			<i>fertōte</i>		
			<i>feruntō</i>		
Passivum	Indicativus	Coniunctivus		Infinitivus	
	Praesens	<i>feror</i>	<i>ferar</i>		<i>ferri</i>
<i>ferris</i>		<i>ferāris</i>			
<i>fertur</i>		etc.			
<i>ferimur</i>					
<i>feriminī</i>					
<i>feruntur</i>					
Imperfectum	<i>ferēbar</i>	<i>ferrer</i>			
	<i>ferēbāris</i>	<i>ferrēris</i>			
	etc.	etc.			
Futurum (simplex)	<i>ferar</i>			<i>lātum iri</i>	
	<i>ferēris</i>				
	etc.				

3.5.3. volo, nolo, malo

volō, velle, volūi 'willen'

	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	Participium
Praesens	volō vīs vult volumus vultis volunt	velim velis velit velimus velitis velint	velle	volēns, entis
Imperfectum	volēbam volēbās etc.	vellem vellēs etc.		
Futurum (simplex)	volam volēs etc.			

nōlō, nōlle, nōlūi 'niet willen'

	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	nōlō nōn vīs nōn vult nōlumus nōn vultis nōlunt	nōlim nōlis nōlit nōlimus nōlitis nōlint	nōlī nōlite	nōlle	nōlēns, entis
Imperfectum	nōlēbam nōlēbās etc.	nōllem nōllēs etc.			

mālō, mālle, mālūi 'liever willen'

	Indicativus	Coniunctivus	Infinitivus	Participium	
Praesens	mālō māvīs māvult mālumus māvultis mālunt	mālim mālīs mālit mālīmus mālītis mālīnt		mālle	mālēns, entis
Imperfectum	mālēbam mālēbās etc.	māllem mālles etc.			

3.5.4. eo, ire, ii, itum 'gaan'

Activum/ passivum	Indicativus	Coniunctivus	Imperativus	Infinitivus	Participium
Praesens	eō īs it/itur īmus ītis eunt	eam eās eat/eātur eāmus eātis eant	ī īte	īre/īrī	iēns, euntis
Imperfectum	ībam ībās etc./ībātur	īrem īrēs etc./īrētur			
Futurum (simplex)	ībō ībīs etc./ībītur		ītō ītō ītōte euntō	ītūrus -a, -um esse	ītūrus -a, -um
Perfectum	īī īstī iit/itum est iimus īstis iērunt	ierim ierīs etc./itum sit	iisse(iisse)/ itum esse		
Plq.pf.	ieram ierās etc./itum erat	īsem īssēs etc./itum esset			
Futurum exactum	ierō ierīs etc./itum erit				

4 Telwoorden

		hoofdtelwoorden	rangtelwoorden	distributiva	adverbia numeralia
1	I	ūnus, a, um een	prīmus, a, um <i>eerste</i>	singulī, ae, a <i>telkens/ieder een</i>	semel eenmaal
2	II	duo, duae, duo	secundus <i>of</i> alter	bīnī	bis
3	III	trēs, tria	tertius	ternī (trīnī)	ter
4	III/IV	quattuor	quārtus	quaternī	quater
5	V	quīnque	quīntus	quīnī	quīnquiē(n)s
6	VI	sex	sextus	sēnī	sexiē(n)s
7	VII	septem	septimus	septēnī	septiē(n)s
8	VIII	octō	octāvus	octōnī	octiē(n)s
9	VIII/IX	novem	nōnus	novēnī	noviē(n)s
10	X	decem	decimus	dēnī	decīē(n)s
11	XI	ūndecim	ūndecimus	ūndēnī	ūndeciē(n)s
12	XII	duodecim	duodecimus	duodēnī	duodeciēs
13	XIII	trēdecim	tertius decimus	ternī dēnī	ter deciēs
14	XIV	quattuordecim	quārtus decimus	quaternī dēnī	quater deciēs
15	XV	quīndecim	quīntus decimus	quīnī dēnī	quīnquiēs deciēs
16	XVI	sēdecim	sextus decimus	sēnī dēnī	sexiēs deciēs
17	XVII	septendecim	septimus decimus	septēnī dēnī	septiēs deciēs
18	XVIII	duodēvigintī	duodēvicēsīmus	duodēvicēnī	duodēviciēs
19	XVIII/ XIX	ūndēvigintī	ūndēvicēsīmus	ūndēvicēnī	ūndēviciēs
20	XX	vīgintī	vīcēsīmus	vīcēnī	vīciēs
21	XXI	ūnus et vīgintī <i>of</i> vīgintī ūnus	ūnus et vīcēsīmus <i>of</i> vīcēsīmus prīmus	singulī et vīcēnī <i>of</i> vīcēnī singulī	semel et vīciēs <i>of</i> vīciēs semel
22	XXII	duo et vīgintī	alter et vīcēsīmus	bīnī et vīcēnī	bis et vīciēs
28	XXVIII	duodētrīgintā	duodētrīcēsīmus	duodētrīcēnī	<i>of</i> vīciēs bis duodētrīciēs
29	XXVIII/ XXIX	ūndētrīgintā	ūndētrīcēsīmus	ūndētrīcēnī	ūndētrīciēs
30	XXX	trīgintā	trīcēsīmus	trīcēnī	trīciēs
40	XL	quadrāgintā	quadrāgēsīmus	quadrāgēnī	quadrāgiēs
50	L	quīnquāgintā	quīnquāgēsīmus	quīnquāgēnī	quīnquāgiēs
60	LX	sexāgintā	sexāgēsīmus	sexāgēnī	sexāgiēs
70	LXX	septuāgintā	septuāgēsīmus	septuāgēnī	septuāgiēs
80	LXXX	octōgintā	octōgēsīmus	octōgēnī	octōgiēs
90	XC	nōnāgintā	nōnāgēsīmus	nōnāgēnī	nōnāgiēs
100	C	centum	centēsīmus	centēnī	centiēs
101	CI	centum (et) ūnus	centēsīmus prīmus	centēnī singulī	centiēs semel
200	CC	ducentī, ae, a	ducentēsīmus	ducēnī	ducentiēs
300	CCC	trecentī, ae, a	trecentēsīmus	trecēnī	trecentiēs
400	CD	quadringentī, ae, a	quadringentēsīmus	quadringēnī	quadringentiēs

		hoofdtelwoorden	rangtelwoorden	distributiva	adverbia numeralia
500	D	quīngentī, ae, a	quīngentēsimus	quīngēnī	quīngentiēs
600	DC	sescentī, ae, a	sescentēsimus	sescēnī	sescentiēs
700	DCC	septingentī, ae, a	septingentēsimus	septingēnī	septingentiēs
800	DCCC	octingentī, ae, a	octingentēsimus	octingēnī	octingentiēs
900	DCCCC	nōngentī, ae, a	nōngentēsimus	nōngēnī	nōngentiēs
1000	M	mīlle	mīllēsimus	singula mīlia	mīlliēs
2000	MM of II	duo mīlia	bis mīllēsimus	bīna mīlia	bis mīlliēs
1000000	ↀ	deciēs centēna mīlia	deciēs centiēs mīllēsimus	deciēs centēna mīlia	deciēs centiēs mīlliēs

Van de hoofdtelwoorden worden *ūnus*, *duo*, *trēs*, *ducentī* tot *nōngentī* en *mīlia* verbogen.

	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n	masc.	fem.	n	
nom.	ūnus	ūna	ūnum	duo	duae	duo	trēs	trēs	tria	mīlia
gen.	ūnīus	ūnīus	ūnīus	duōrum	duārum	duōrum	trīum	trīum	trīum	mīlium
dat.	ūnī	ūnī	ūnī	duōbus	duābus	duōbus	trībus	trībus	trībus	mīlibus
acc.	ūnum	ūnam	ūnum	duo/duōs	duās	duo	trēs/trīs	trēs/trīs	tria	mīlia
abl.	ūnō	ūnā	ūnō	duōbus	duābus	duōbus	trībus	trībus	trībus	mīlibus

5 Maten, gewichten en munten

Hieronder volgt een overzicht van de meest voorkomende Latijnse termen. De corresponderende Nederlandse eenheden zijn benaderingen van de Romeinse eenheden.

5.1 Maten

Lengtematen

De basiseenheid is de voet (*pēs*) = 30 cm. Een voet werd weer onderverdeeld in 16 'vingers' (*digiti*).

1 digitus (duim)	= 18,5 mm
1 pēs (voet)	= 30 cm
1 cubitus (el)	= 1,5 pedēs = 45 cm
1 gradus (stap)	= 2,5 pedēs = 75 cm
1 passus (pas of vadem)	= 2 gradūs = 1,5 m
mille passūs of passuum (Rom. mijl)	= 1,5 km

Oppervlaktematen

1 pēs quadrātus	= 0,09 m ²
1 iūgerum (morgen)	= 1/4 ha

5.2 Gewichten

1 libra = as (Rom. pond)	= 327 g
1 ūncia (ons)	= 27,3 g

5.3 Munten

1 aureus	= 25 dēnārii
1 dēnārius	= 4 sēstertiī
1 sēstertius	= 2,5 asses (vanaf 130 v. Chr.: 4 asses)

Inhoudsmaten

- voor vloeistoffen

1 culleus	= 20 amphorae = 520 l
1 amphora	= 8 congii = 26 l
1 congius	= 6 sextārii = 3,25 l
1 hēmīna	= 0,27 l

- voor vaste stoffen

1 modius (schepel)	= 8,75 l
1 sēmimodius (halve schepel)	= 4,37 l
1 sextārius (ook vloeibaar)	= 0,55 l

De waarde van de Romeinse munten is moeilijk te bepalen doordat er in de loop van de tijd veel wijzigingen optraden. Voor de tijd van Caesar zou het bestaansminimum moeten worden gesteld op 400 à 500 sestertiën per jaar.

6 De Romeinse kalender

In de Romeinse tijdrekening gold aanvankelijk de maan als vast oriëntatiepunt.

Julius Caesar nam het zonnejaar als uitgangspunt en stelde een jaar op 365 dagen met zo nu en dan een schrikkelag. Dit is in feite de basis voor onze tijdrekening.

Het jaar werd benoemd naar de consuls van het jaar: P. Sulpicio C. Aurelio consulibus 'tijdens het consulaat van P. Sulpicius en C. Aurelius'.

De namen van de maanden waren de volgende: (mēsis) Iānuārius, Februārius, Mārtius (oorspronkelijk de eerste maand van het jaar), Aprīlis, Māius, Iūnius, Iūlius (oorspronkelijk Quīntilis), Augustus (oorspronkelijk Sextilis), September, Octōber, November, December.

De dagen van de week heetten sinds de derde eeuw n. Chr.: Lūnae (diēs), Mārtis, Mercūrīi, Iovis, Veneris, Sātūrnī, Sōlis.

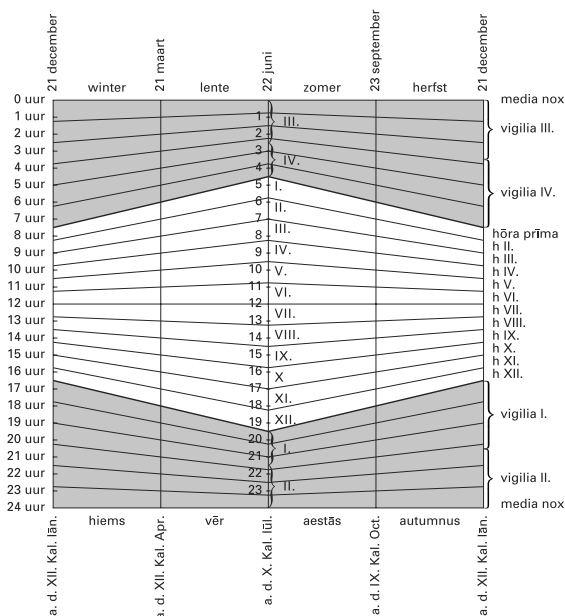
De datum werd berekend met behulp van drie vaste dagen:

Kalendae (Kal.)	1e dag van de maand
Nōnae (Nōn.)	5e dag van de maand (7e in maart, mei, juli en oktober)
Īdūs (Īd.)	13e dag van de maand (15e in maart, mei, juli en oktober)

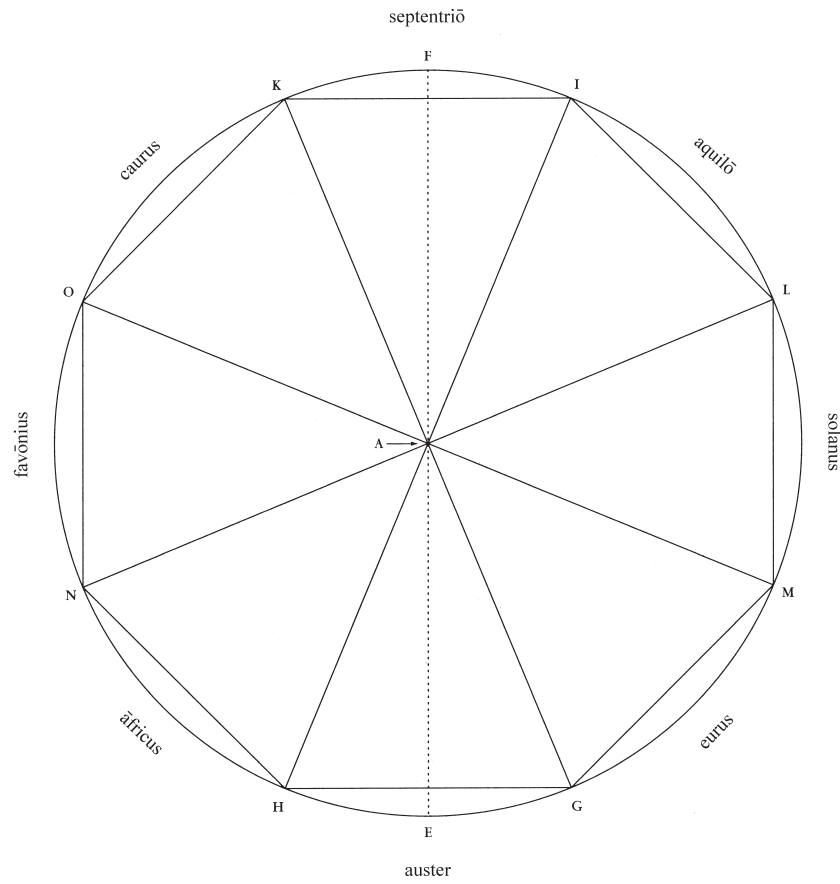
De andere dagen werden benoemd door vast te stellen hoeveel dagen ze voorafgaan aan de vaste oriëntatiepunten:

Kalendis Iānuāriis	1 januari
prīdie Kalendās Iānuāriās	31 december
ante diem tertium Īdūs Mārtiās	13 maart (N.B. de Romeinen rekenden 'inclusief')

Een dag werd onderverdeeld in 12 hōrae ('uren'), waarvan de lengte afhing van de lengte van de dag tussen zonsopkomst en zonsondergang. Zie het volgende schema.

7 De acht windstreken*

* De afbeelding is met dank aan de uitgever ontleend aan 'Vitruvius Handboek bouwkunde vertaald door Ton Peters', Amsterdam, Athenaeum – Polak & Van Gennep 1997, p.52

8 Beknopt overzicht van de Romeinse geschiedenis

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
Voor Christus			
ca. 800 Nederzettingen op de Palatijn			814/3 Stichting van Carthago (legende)
753 Romulus sticht Rome, begin koningstijd (legende)			750-550 Griekse kolonies gevestigd in Zuid-Italië en Sicilië
616-509 Rome geregeerd door Etruskische koningen	ca. 600 Aanleg van het Forum Romanum		ca. 600 <i>Massilia</i> gesticht als Griekse kolonie (Marseille)
509 Stichting van de <i>res publica</i> met twee consuls	510 Tempel van Juppiter op het Forum (legende)		
494 Instelling van het volkstribunaat			
451/450 Wet van de Twaalf Tafelen			480 De Grieken verslaan de Perzen bij Salamis
			447 Begin van de bouw van het Parthenon in Athene
396 Romeinen veroveren de Etruskische stad Veii		399 Dood van Socrates in Athene	431-404 Peloponnesische oorlog tussen Sparta en Athene
ca. 386 Galliërs plunderen Rome		ca. 380 Plato sticht de Academie in Athene	

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
ca. 345-290 Samnitië en Latijnse oorlogen: Rome expandeert naar het zuiden en het oosten	ca. 375 Aanleg van de Servische muur om Rome 312 Aanleg van de Via Appia en de Aqua Appia door Appius Claudius	ca. 300 Epicurus ontwikkelt zijn filosofie (Athene) ca. 300 Zeno ontwikkelt de stoïcijnse filosofie (Athene) 290 Stichting van de bibliotheek in Alexandrië (Egypte)	333-323 Alexander de Grote verovert het Perzische rijk (incl. Egypte) Na de dood van Alexander de Grote valt zijn rijk uiteen in een aantal koninkrijken o.a. onder de Ptolemaeën (Egypte) en Seleuciden (Syrië), begin van de Hellenistische periode
281-275 Invasie en nederlaag van Pyrrhus, koning van Epirus 264-241 Eerste Punische oorlog: Rome verovert Sicilië	281 Via Appia doorgetrokken naar Tarente		
		240 Eerste toneelproductie in Rome door Livius Andronicus Plautus (ca. 250-184) komedies	237-218 Carthago verovert Spanje

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
218–201 Tweede Punische oorlog: Hannibal verslagen door Scipio Africanus, Rome verovert groot deel van Spanje		Ennius (ca. 239–169) tragedies, epos (<i>Annales</i>)	
202–191 Rome verovert Gallia cisalpina (de Povalakte)		Cato (234–149) proza (o.a. <i>De agri cultura</i>)	
200–150 Rome verovert Griekenland en Macedonië		Terentius (ca. 190–159) komedies	
149–146 Derde Punische oorlog: Carthago verwoest, Africa wordt Romeinse provincie			
146 Mummius plundert Corinthe, Griekenland wordt Romeinse provincie (<i>Achaea</i>)	146 Eerste marmeren tempel in Rome (Juppiter Stator)	Lucilius (ca. 180–103) satiren	
133 Tiberius Gracchus stelt voor om land in staats eigendom te verdelen, hij wordt vermoord (129)			
123–122 Hervormingsplannen van Gaius Gracchus, hij wordt gedood			
111–105 Oorlog tegen de Numidische koning Jugurtha, beslist door Marius			112 Mithridates wordt koning van Pontus
102–101 Marius verslaat de Teutonen en de Kimbren			
91–89 Bondgenootenoorlog, verlening van het burgerrecht aan de Italische bondgenoten			
83–79 Burgeroorlog (Sulla tegen Marius), Sulla wordt dictator			

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
73-71 Slavenopstand geleid door Spartacus		Cicero (106-43) redevoeringen, filosofische en retorische geschriften	
64-63 Pompeius onderwerpt Syrië en Judaea		Varro (116-27) encyclopedist	
63-62 Samenzwering van Catilina ontdekt en onderdrukt door Cicero		Lucretius (ca. 97-55) leerdicht (<i>De rerum natura</i>)	
60 Eerste triumviraat (Pompeius, Crassus, Caesar)		Catullus (ca. 80-50) liefdesgedichten en epigrammen	
58-51 Caesar verovert Gallia transalpina		Caesar (100-44) verslagen van zijn oorlogen	
49-46 Burgeroorlog tussen Pompeius en Caesar, Caesar verslaat Pompeius bij Pharsalus		Nepos (ca. 100-27) biografieën	
46 Kalenderhervorming door Caesar		Sallustius (86-34) geschiedschrijving	
44 Caesar wordt dictator voor het leven, vermoord op 15 (de Idus van) maart		Vitruvius (ca. 84-14) handboek over architectuur	
43 Tweede triumviraat (Antonius, Octavianus, Lepidus), Cicero vermoord			37 Inval van de Parthen in Syrië
31 Octavianus verslaat Antonius (en Cleopatra) bij Actium (in Griekenland)			
27 De senaat verleent Octavianus de titels Augustus en Princeps	27 Bouw van het Pantheon door Agrippa	Vergilius (70-19) gedichten (o.a. epos <i>Aeneis</i>)	
	9 Bouw van de Ara pacis Augustae	Horatius (65-8) gedichten (o.a. oden)	
		Livius (ca. 59 v.-17 n. Chr.) geschiedschrijving (<i>Ab urbe condita</i>)	

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
12-9 De Romeinen veroveren Germania tot aan de Elbe		Tibullus (ca. 50-19) liefdeselegieën Propertius (ca. 50-ca. 2) liefdeselegieën Ovidius (43 v.-17 n. Chr.) gedichten (<i>Metamorphoses</i>)	
Na Christus			
9 Romeinen o.l.v. Varus vernietigd in het Teutoburgerwoud, de Rijn wordt de grens van het Romeinse Rijk			
14 Dood van Augustus			
14-37 keizer Tiberius			ca. 30 Kruisiging van Jezus Christus
37-41 Caligula			
41-54 Claudius			
42 Mauretania ingelijfd			
43 Verovering (deel van) Britannia			
54-68 Nero		Seneca stoïcijns filosoof (ca. 4-65) brieven, tragedies, filosofische geschriften Lucanus (39-65) epos (<i>Pharsalia</i>)	
64 Brand van Rome, vervolging van christenen in Rome	64 Bouw van Nero's Domus aurea		
69-79 Vespasianus			

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
70 Plundering van Jeruzalem		Plinius Maior (ca. 23-79) encyclopedist	
79 Uitbarsting van de Vesuvius, Pompeji en Herculaneum bedolven			
79-81 Titus	80 Bouw van het Colosseum en de Boog van Titus		
81-96 Domitianus		Martialis (ca. 40-104) epigrammen Petronius (?) roman (Satyricon) Tacitus (ca. 55-?) geschiedschrijving (o.a. <i>Annales</i>)	
96-98 Nerva			
98-117 Trajanus		Plinius Minor (ca. 61-113) brieven	
105-106 Dacia (Roemenië) wordt Romeinse provincie	112 Oprichting van de Zuil van Trajanus		
113-117 Oorlog tegen de Parthen			
117-138 Hadrianus		Juvenalis (67-ca. 140) satiren Suetonius (ca. 70-?) biografieën	
138-161 Antoninus Pius	122 Bouw van 'Hadrian's Wall'		
161-180 Marcus Aurelius		Apuleius (ca. 125-?) roman (<i>Metamorphoses</i>)	166 Gezantschap van Marcus Aurelius naar China
180-192 Commodus			
193-211 Septimius Severus		Tertullianus (ca. 160-230) christelijke theologische geschriften	

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
212-217 Caracalla			
212 Burgerrecht voor alle vrije inwoners van het Romeinse Rijk	216 Bouw van de Thermen van Caracalla		
230 De Perzen vallen Mesopotamië binnen			
235-270 Invallen van barbaren en talrijke staatsgrepen			
250 Christenvervolgingen onder keizer Decius			
254 De Marcomanni vallen Ravenna aan			
256 Invallen van de Franken bij de Rijn			
Herstel van het centrale gezag onder Aurelianus (270-275) en Diocletianus (284-305)	271 Aureliaanse muur om Rome gebouwd	Lactantius (ca. 250 –ca. 325) christelijke theologische geschriften	
ca. 300 Mediolanum (Milaan) wordt keizerlijke residentie			
303-305 Grote christenvervolgingen			
306-337 Constantijn de Grote			
313 Edict van Milaan (christendom getolereerd naast andere culten)	329 Bouw van de eerste St.-Pieter voltooid		
330 Constantinopel wordt de tweede hoofdstad			
361-363 Julianus 'de Afvallige', laatste heidense keizer		Ausonius (ca. 310-394) gedichten (Mosella)	375 De Hunnen verslaan de Goten bij de Dnjepr (Rusland), de Goten trekken westwaarts

Staatkundige ontwikkelingen	Bouwwerken	Literatuur en wijsbegeerte	Enkele ontwikkelingen buiten Rome/het Romeinse Rijk
379-395 Theodosius I de Grote		Ammianus Marcellinus (ca. 330 –ca. 393) geschiedschrijving	
380 Het christendom wordt staatsgodsdienst		Symmachus (ca. 345 – 402) brieven	
395 Splitsing van het Romeinse Rijk in een westelijk en een oostelijk deel		Claudius (ca. 345 – 404) gedichten	
402 Ravenna wordt de keizerlijke residentie		Hiëronymus (ca. 345 – 420) christelijke theologische geschriften, bijbelvertaling (<i>Vulgata</i>)	
406 De Franken en andere stammen vallen Gallië binnen		Augustinus (354 – 430) christelijke theologische geschriften, autobiografie (<i>Confessiones</i>)	
410 De Visigoten onder Alarik I plunderen Rome, Britannia wordt opgegeven			
424 Bouw van het Mausoleum van Galla Placidia in Ravenna			
429-430 De Vandalen veroveren Noord-Afrika			
455 De Vandalen plunderen Rome			
476 De laatste Romeinse keizer (Romulus Augustulus) afgezet door Odoaker			
		Sidonius Apollinaris (ca. 430 – 486) gedichten, brieven	